

ТЕМА 2. СУСПІЛЬСТВО ЛЮДЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

1. Поняття суспільства і його системно-структурна характеристика. Типології суспільства.
2. Історичні типи стратифікації суспільств. Соціальна мобільність.
3. Громадянське суспільство, його суть, функції та атрибути.

1. Поняття суспільства і його системно-структурна характеристика.

Типології суспільства.

Прагнучи пізнати суспільне життя людей, соціальна філософія стикається з багатьма труднощами, перша з яких – багатозначність терміна «суспільство».

Соціум – велика, стійка соціальна спільнота, яка характеризується єдністю умов життєдіяльності людей в якихось певних відносинах.

Суспільство (соціум) можна визначити як сукупність усіх форм і способів взаємодії та об'єднання людей. У такому широкому значенні суспільство включає в себе все, що відрізняє цю систему від природно-космічних явищ, дозволяє розглянути створену людиною реальність як особливу форму руху матерії. Суспільство як система взаємодії людей визначається певними внутрішніми суперечностями – між природою й суспільством, між різними соціальними спільнотами, між суспільством і особистістю.

Існує три узагальнені уявлення про суспільство:

- 1) суспільство – це люди (тобто це не одна людина);
- 2) ці люди чимось об'єднані;
- 3) для людини суспільство є необхідним.

До основних ознак суспільства (тобто стійких характеристик, які дають змогу відрізнити суспільство як цілісне соціальне утворення від усіх інших категорій) належать:

- спільність території;
- цілісність;
- здатність підтримувати та відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків;
- субкультура;
- автономність (тобто спроможність існувати самостійно) та самодостатність;
- самовідтворення, саморегулювання, саморозвиток.

Суспільство як цілісна система має свою *внутрішню структуру*, складається з певних підсистем, які взаємодіють одна з одною, це, зокрема:

- правова, демографічна, економічна – відносини в процесі матеріального виробництва;
- соціальна – взаємодія класів, соціальних груп, верств;

- політична – діяльність державних організацій, політичних інститутів, партій та об'єднань;
- духовна – розвиток і взаємодія суспільної свідомості, науки, мистецтва, освіти, релігії тощо.

Кожна підсистема складається в свою чергу, із своїх власних блоків і елементів, які виконують свої функції цілісного соціального організму.

Типологія суспільства. Історію людства можна класифікувати через обмежену кількість базових типів суспільств. Суспільство є складним, багаторівневим утворенням, будь-яка універсальна класифікація не може його охопити.

Залежно від критеріїв соціально-гуманітарні науки по-різному визначають типи суспільств.

Німецький соціолог Ф. Тьонніс (1855-1936), з огляду на наявність і стан промислового виробництва класифікував їх на традиційне (до промислове, сільськогосподарське, закрите, відстале) та промислове (відкрите).

Американські соціологи Г. та Дж. Ленські розрізняючи суспільства за головним способом здобуття засобів до існування, виокремлюють:

1. Суспільство мисливців і збирачів. Структура його надто проста, а соціальне життя організоване на основі родинних зв'язків, усім керує вождь.

2. Садівничі суспільства. Воно теж ще не знає, що таке додатковий продукт, основою його соціальної структури є родинні зв'язки. Однак їх система помітно розвинутіша, складніша.

3. Аграрне суспільство. На цьому етапі вже з'являється додатковий продукт, розвиваються торгівля, ремесла, зароджується держава. Система родинних зв'язків перестає бути основою соціальної структури суспільства.

4. Промислові суспільства. Виникають наприкінці ХУІІІ ст. з появою промислового виробництва, використанням у виробничих цілях наукових знань, значного додаткового продукту, розвитку системи державного управління.

Застосування цього критерію іншими вченими передбачає, крім перших трьох, індустріальне та постіндустріальне суспільства.

За політичними режимами суспільства поділяються на:

- демократичні;
- авторитарні;
- тоталітарні.

За панівною релігією:

- християнські;
- мусульманські.

За способом виробництва, виробничих відносин і класової структури виділив:

- первіснообщинну,
- рабовласницьку;

- феодальну;
- капіталістичну;
- комуністичну суспільно-економічні формації.

Соціальна спільнота – відносно стійка сукупність людей, що вирізняються більш-менш однаковими ознаками, умовами і способом життя, масової свідомості, спільністю соціальних норм, ціннісних систем і інтересів.

Спільноти не створюють свідомо, вони складаються під впливом об'єктивного ходу суспільного розвитку, спільного характеру людської діяльності.

Під *соціальною групою* розуміють сукупність людей, що мають загальні соціальні ознаки і виконують громадсько необхідну функцію у спільній структурі суспільного розподілу праці та діяльності.

Класифікація груп:

1. За чисельністю:

- великі (етнічні, релігійні);
- малі (до 30 осіб).

2. За характером взаємин:

- первинні (сім'я, клас, студентська група);
- вторинні (трудовий колектив).

3. За способом організації та регулювання взаємодії:

- формальні (юридично оформлені);
- неформальні.
- умовні групи (довільні об'єднання людей за будьякою спільною ознакою);
- реальні групи (такі об'єднання людей, у яких має місце єдність діяльності, умов, обставин, ознак і в яких люди усвідомлюють свою належність до цієї групи).

Ознаки:

- Стать.
- Дохід.
- Національність.
- Вік.
- Спорідненість і шлюб.
- Професія.
- Місце проживання.

4. За типом ідентифікації:

- групи членства;
- референтні групи (індивід може не входити до такої групи, але він звіряє свій статус і поведінку з цим еталоном);
- аутгрупи (групи, які індивід вважає чужими).

- квазігрупа (слабко організоване, нестійке, короткочасне об'єднання людей випадкового складу (натовп, публіка в театрі));
- статусні групи (виникають на основі соціальної нерівності і відіграють важливу роль під час визначення соціального стану, статусу особистості);
- номінальні групи (їх виділяють для статистичного обліку населення:

- а) пасажирів приміських потягів, автобусів;
- б) перебувають на обліку в міліції;
- в) бездітні, багатодітні, малодітні;
- г) які мають постійну або тимчасову прописку.

- агрегатні групи (сукупності людей, виділені на основі поведінкових ознак (аудиторія, публіка). «Агрегат» – випадкове скупчення людей).

Спільнота – сукупність людей, що характеризується певними єдиними ознаками (інтерес, умови життя і діяльності, близькість поглядів, спільна віра).

Види спільнот

1. Етнічні, територіальні, релігійні.
2. Стійкі (етнічні, територіальні).
3. Нестійкі (масові рухи, аудиторія, натовп).
4. Особливою спільнотою (самостійною одиницею) є територіальна спільнота (ТО) – сукупність людей, що живуть на одній господарсько освоєній території.

2. Історичні типи стратифікації суспільств. Стратифікація сучасного суспільства.

У кожному суспільстві існує соціальна нерівність.

Соціальна нерівність – система відносин у суспільстві, яку характеризує нерівномірний розподіл дефіцитних ресурсів суспільства (грошей, влади, освіти і престижу) між різними стратами, або верствами, населення.

Соціальна нерівність є причиною і наслідком соціального розшарування (соціальної стратифікації).

Стратифікація (лат. stratum – шар, пласт і facere – робити) – процес і результат диференціації суспільства на різні соціальні прошарки, що відрізняються за своїм суспільним статусом.

Термін «стратифікація» узятий з геології, де він означає розташування пластів Землі по вертикалі. Соціологія уподібнила будову суспільства до будови Землі і розмістила соціальні верстви (страти) також по вертикалі. Основою тут

служить драбина доходів: бідняки посідають нижчу сходинку, заможні групи населення – середню, а багаті – верхню.

Соціальна стратифікація - це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, що існує в певному суспільстві в певний історичний період. Вона є стійкою, регулюється та підтримується інституційними механізмами, постійно відтворюється й модифікується.

Основні категорії соціальної стратифікації

Страта – сукупність сімей та індивідів, що мають певний соціальний рівень за доходами, добробутом, владою або престижем.

Соціальний прошарок – великі групи, члени яких не можуть бути пов'язані ні міжособистісними, ні формальними груповими відносинами, не можуть ідентифікувати своє групове членство і пов'язані з іншими членами таких спільнот на основі близькості інтересів, специфічних культурних зразків, мотивів і установок, способу життя і стандарту споживання.

На сьогодні велика група людей, що перебуває на певній позиції, дістала назву *страта* (прошарок), а сукупність розташованих у вертикальному порядку соціальних верств – *соціальна стратифікація*.

На думку критиків цієї точки зору, специфікою соціальної стратифікації є те, що вона відображає принцип нерівності.

Пригадайте і назвіть *причини виникнення нерівності*.

1. Відмінності у здібностях.
2. Відмінності у ставленні до праці.
3. Дискримінація на ринку праці.
4. Майнові відмінності.
5. Успіх і нещастя та ін.

Незважаючи на соціокультурні особливості кожної країни, можна виділити чотири історичні форми стратифікації:

- *рабство* – форма соціальних відносин, за якої одна людина має власність, а нижча верства позбавлена всіх прав;

- *касти* - суворий ієрархічний розподіл суспільства, в якому між різними верствами існують бар'єри, котрі неможливо подолати (неможливість перейти з однієї касти в іншу, приналежність до якої визначено з народження, неможливість одружитися з представником іншої касти);

- *стани* — групи людей, нерівність між якими визначалася звичаями та юридичними нормами. Належність до станів передавалася у спадок, але не виключала можливості переходу з одного стану до іншого;

- *класи* - організація соціальної нерівності, за якої відсутні чіткі межі між різними групами. Перші три типи характерні для закритого суспільства, де існує суворо закріплена система стратифікації та перехід із однієї страти в іншу майже неможливий. Останній тип характеризує відкрите суспільство, де відбуваються вільні переходи з однієї верстви до іншої.

Сучасні дослідники для визначення критеріїв стратифікації беруть до уваги не тільки *економічний капітал*, вимірюваний у категоріях власності і доходу, а також *культурний* (освіта, унікальні знання, вміння, стиль життя), соціальний (соціальні зв'язки) та *символічний* (авторитет, престиж, репутація).

Якщо за попередніх типів стратифікації достатньо було одного параметра, класове структурування передбачає застосування сукупності критеріїв.

Класи не детерміновані віросповіданням або законом, належність до класу не передається у спадок. Класи — більш відкритий тип стратифікації, ніж інші, де класові межі не дуже суворі. Тому соціальне переміщення між класами — звичайне явище, оскільки належність до класу більше пов'язана з професією, матеріальним рівнем, майновим цензом індивіда, його залученням до ключових контролюючих позицій у суспільстві і т.ін.

Соціальний клас — групування людей на основі нерівного становища щодо доступу до ресурсів, які визначають їх соціальні претензії та соціальні можливості спільно діяти.

У західному індустріальному суспільстві розрізняють три основні класи.

Вищий клас. До нього зараховують роботодавців, керівників, топ-менеджерів, усіх, хто володіє виробничими потужностями чи контролює їх та має значні фінансові ресурси.

Середній клас. Цей феномен сформувався в індустріальному суспільстві і набув поширення в постіндустріальному. Його ідентифікують за різними критеріями, в яких домінують такі сутнісні ознаки:

1. Сукупність соціальних груп, що займають проміжну позицію між верхами і низами суспільства, виконуючи функцію соціального медіатора (посередника);

2. Відносно фінансово забезпечена частина суспільства, що володіє власністю, має економічну незалежність та свободу вибору сфери діяльності. Більш висока якість життя, впевненість у майбутньому, зумовлюють його зацікавленість у збереженні соціального порядку, внаслідок чого він виступає соціальним стабілізатором суспільства;

3. Елемент соціальної структури, до якого належать більш кваліфіковані та активні верстви суспільства. За професійним складом він охоплює: наукових і інженерно-технічних працівників, управлінський, адміністративний персонал (що не обіймає топ-посад), інтелектуалів (які працюють за наймом), працівників сфери обслуговування, дрібних власників, фермерів, вузькопрофільних висококваліфікованих працівників. Завдяки професійній кваліфікації та високому соціальному престижу середній клас виконує функцію агента технологічного і соціально-економічного прогресу.

4. Більшість населення високорозвинених західних країн, яке виступає основним носієм суспільних інтересів, національної культури, цінностей та

норм. Поширюючи зразки власної культури на вищі і нижчі верстви суспільства, середній клас виступає також культурним інтегратором суспільства.

Нижчий клас. До нього належать малокваліфіковані робітники, особи без професійної кваліфікації.

Розгляд соціальної структури в контексті стратифікації дає змогу описати механізми і способи формування конкретної ієрархії в суспільстві. Це особливо важливо при дослідженні перехідних періодів у розвитку суспільства, коли змінюються механізми соціальної диференціації.

Якщо не існує бар'єрів для соціального руху, можна передбачити велику соціальну мобільність, коли деякі люди швидко досягають високого соціального статусу. Усі переміщення людини або соціальної групи становлять процес соціальної мобільності.

Соціальна мобільність – це зміна місця, яке посідають людина або група людей у соціальній структурі.

Одне із перших визначень соціальної мобільності дав відомий соціолог Пітірім Сорокін.

Соціальна мобільність – це будь-який перехід індивіда, групи або соціального об'єкта, або цінності, створеної або модифікованої завдяки діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої, в результаті чого соціальне становище індивіда або групи змінюється.

Розрізняють декілька *типів соціальної мобільності*.

1. *Вертикальна мобільність* – сукупність взаємодій, які сприяють переходу індивіда з одного соціального шару в інший.

В залежності від напрямку переміщення існує два типи вертикальної мобільності: *висхідна і низхідна*, тобто *соціальний підйом і соціальний спуск*.

Висхідні течії існують в двох основних формах:

- в проникнення індивіда з нижньої верстви в існуючу більш вищу верству;
- утворення такими індивідами нової групи і проникнення всієї групи в більш вищу верству на рівень з вже існуючими групами цієї верстви.

Відповідно і низхідна течія також має дві форми:

- перша полягає в падінні індивіда з більш високої соціальної позиції на більш низьку, не руйнуючи при цьому вихідної групи, до якої він належав;
- друга форма проявляється в деградації соціальної групи в цілому, в пониженні її рангу на фоні інших груп або в руйнуванні її соціальної єдності.

2. *Горизонтальна мобільність* – перехід індивіда від однієї соціальної позиції до іншої, що перебуває на тому ж рівні (наприклад, зміна місця проживання, перехід з однієї сім'ї в іншу, з однієї релігійної групи в іншу). В усіх випадках індивід не змінює соціального шару, до якого належить.

Є два види соціальної мобільності:

- мобільність як добровільне переміщення або циркуляція індивіда в межах соціальної ієрархії;

- мобільність, яка обумовлюється структурними змінами (наприклад, індустріалізацією і демографічними факторами).

3. Громадянське суспільство, його суть, функції та атрибути.

Громадянське суспільство в його загальноприйнятому розумінні, виступає як сукупність соціальних утворень (груп, колективів), об'єднаних специфічними інтересами (економічними, етнічними, культурними і так далі), що реалізовані поза сферою діяльності держави і дозволяють, в умовах демократичної системи облаштування суспільного життя, контролювати дії держави.

Громадянське суспільство – це сфера життєдіяльності людей, вільна від безпосереднього впливу з боку держави та її посадових осіб, але разом з тим вона організована, внутрішньо впорядкована і взаємодіє державою, та сфера, де люди реалізують свої приватні інтереси, об'єднуються в групи і організації.

Концепція громадянського суспільства має таку змістовну наповненість:

Громадянське суспільство це сфера самореалізації вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, огорожених відповідними законами від прямого втручання та довільної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади.

Становлення концепції громадянського суспільства відноситься до другої половини XVIII – початку XIX століть. Громадянське суспільство (в рамках системноуправлінського підходу) розглядається як суб'єкт формулювання обсягів цивільних прав і свобод, необхідних для відтворення населення, розвитку підприємництва та забезпечення соціальної відповідальності бізнесу. Були розроблені теоретичні основи громадянського суспільства та його інструменти, як суб'єкта та об'єкта в системах політичного та соціально-економічного управління.

Характерні ознаки громадянського суспільства:

1. Наявність у суспільстві вільних власників засобів виробництва.
2. Розвиненість і розгалуженість демократії.
3. Правова захищеність громадян, рівність усіх перед законом.
4. Високий рівень громадянської культури.

Функції є втіленням основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя:

По-перше, громадянське суспільство є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну частину суспільно важливих питань громадські спілки та об'єднання розв'язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування. Тим самим вони полегшують виконання державою її функцій, бо зменшують “тягар проблем”, які їй доводиться розв'язувати.

По-друге, інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах,

служать опорою у їх можливому протистоянні з державою, формують «соціальний капітал» – ті невід'ємні риси особистості, завдяки яким вона стає здатною до кооперації та ефективних солідарних дій.

По-третє, інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

По-четверте, ці інститути виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів. Завдяки їм кожна група отримує шанс “бути почутою на горі” владної піраміди.

Але громадянське суспільство не зможе повноцінно виконувати названі функції, якщо в відсутній бодай один з найголовніших його *атрибутів*, до яких слід віднести: наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки; організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами; незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; зорієнтована на громадські інтереси та публічну політику діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри та співробітництва.